

DAROMADGA ASOSLANGAN SOLIQ IMTIYOZLARIDAN XARAJATLARGA YO'NALTIRILGAN SOLIQ RAG'BATLANTIRISH TIZIMIGA O'TISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Ashirkulov Sardor Xudoynazarovich

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

sashirkulov21@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19972796>

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida davlatning fiskal siyosati iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, investitsion muhitni yaxshilash hamda byudjet barqarorligini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi zarur. Shu nuqtai nazardan, soliq imtiyozlari tizimi davlat tomonidan iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatishning muhim instrumentlaridan biri hisoblanadi. An'anaviy yondashuvda soliq imtiyozlari asosan daromadga asoslangan shaklda qo'llanilgan bo'lib, bunda korxonalar foydasiga nisbatan soliq yukining kamaytirilishi asosiy vosita sifatida namoyon bo'lgan. Biroq global iqtisodiy tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, bunday yondashuv har doim ham kutilgan natijani bermaydi va ko'plab hollarda fiskal yo'qotishlarga olib keladi.

Daromadga asoslangan soliq imtiyozlari tizimi o'z mohiyatiga ko'ra passiv xarakterga ega bo'lib, u korxonaning allaqachon shakllangan foydasiga ta'sir ko'rsatadi. Bu esa yangi investitsiyalarni jalb qilish yoki ishlab chiqarish hajmini oshirishda yetarli darajada rag'batlantiruvchi omil bo'la olmaydi. Bundan tashqari, ushbu turdagi imtiyozlar ayrim hollarda soliq bazasining sun'iy ravishda kamaytirilishiga, foydani yashirishga yoki soliq optimizatsiyasi mexanizmlarining noto'g'ri qo'llanilishiga olib keladi. Natijada davlat byudjeti tushumlari qisqaradi va fiskal barqarorlikka salbiy ta'sir yuzaga keladi.

Shu sababli, so'nggi yillarda ko'plab mamlakatlar soliq imtiyozlari tizimini tubdan qayta ko'rib chiqib, xarajatlarga yo'naltirilgan yondashuvga o'tishni boshladilar. Mazkur yondashuvda soliq imtiyozlari bevosita amalga oshirilgan xarajatlar, xususan, investitsiya, ilmiy-tadqiqot ishlari, innovatsion faoliyat, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish bilan bog'liq xarajatlar asosida taqdim etiladi. Bu esa korxonalarini real iqtisodiy faoliyatni kengaytirishga undaydi.

Xarajatlarga yo'naltirilgan soliq imtiyozlari tizimi iqtisodiyotda samaradorlikni oshirishning muhim omili hisoblanadi. Chunki bu yondashuvda imtiyozlar faqat ma'lum natijaga erishilgandan keyin beriladi, ya'ni korxonalar avvalo investitsiya kiritadi yoki xarajat qiladi, so'ngra soliq yengilliklaridan foydalanadi. Bu esa davlat tomonidan ajratilayotgan imtiyozlarning maqsadli va natijador bo'lishini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, xarajatlarga asoslangan imtiyozlar innovatsion faoliyatni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ilmiy-tadqiqot ishlari uchun beriladigan soliq chegirmalari korxonalarini yangi texnologiyalarni joriy etishga, mahsulot sifatini oshirishga va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni kuchaytirishga undaydi. Natijada iqtisodiyotda yuqori qo'shimcha qiymat yaratiladi.

Mazkur tizim kichik va o'rta biznes subyektlari uchun ham muhim ahamiyatga ega. Chunki ular uchun xarajatlarga asoslangan imtiyozlar real moliyaviy yengillik yaratadi va faoliyatni kengaytirish imkonini beradi. Ayniqsa, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida bu turdagi imtiyozlar bandlikni oshirishga va yangi ish o'rinlari yaratishga xizmat qiladi.

Shuningdek, xarajatlarga yo'naltirilgan soliq imtiyozlari tizimi fiskal shaffoflikni oshiradi. Chunki bunday imtiyozlar hujjatlashtirilgan xarajatlar asosida beriladi va ularni nazorat qilish imkoniyati yuqori bo'ladi. Bu esa soliq ma'murchiligi samaradorligini oshiradi va noqonuniy imtiyozlardan foydalanish holatlarini kamaytiradi.

O'zbekiston sharoitida ham soliq imtiyozlari tizimini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida soliq yukini kamaytirish, soliq tizimini soddalashtirish va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Biroq mavjud imtiyozlar tizimida hali ham daromadga asoslangan elementlar ustunlik qilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, soliq imtiyozlari tizimini bosqichma-bosqich xarajatlarga yo'naltirilgan modelga o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Bunda, birinchi navbatda, investitsiya va innovatsion faoliyat bilan bog'liq xarajatlar uchun soliq chegirmalarini kengaytirish zarur. Ikkinchidan, soliq imtiyozlarining samaradorligini baholash tizimini joriy etish muhimdir. Uchinchidan, imtiyozlarni berishda shaffoflik va ochiqlikni ta'minlash lozim.

Muallif pozitsiyasiga ko'ra, soliq imtiyozlari tizimining samaradorligini oshirish uchun ularni natijaga yo'naltirilgan mexanizmlar asosida tashkil etish zarur. Ya'ni, har bir berilayotgan imtiyoz iqtisodiy o'sishga, investitsiyalar hajmining oshishiga yoki yangi ish o'rinlari yaratilishiga aniq ta'sir ko'rsatishi kerak. Aks holda, bunday imtiyozlar fiskal yukni oshiruvchi omilga aylanishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, daromadga asoslangan soliq imtiyozlaridan xarajatlarga yo'naltirilgan tizimga o'tish zamonaviy fiskal siyosatning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu o'tish iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, investitsiyalarni rag'batlantirish va fiskal barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Shu bois, soliq siyosatini takomillashtirishda aynan ushbu yondashuvni ustuvor yo'nalish sifatida qarash maqsadga muvofiqdir.

1-jadval.

Daromadga asoslangan va xarajatlarga yo'naltirilgan soliq imtiyozlari tizimining taqqoslama samaradorligi

Ko'rsatkichlar	Daromadga asoslangan imtiyozlar	Xarajatlarga yo'naltirilgan imtiyozlar
Ta'sir mexanizmi	Foydaga nisbatan soliqni kamaytiradi	Xarajatlar asosida soliq bazasini kamaytiradi
Investitsiyaga ta'siri	Past yoki bilvosita	Yuqori va bevosita
Innovatsion faoliyatga ta'siri	Cheklangan	Kuchli rag'batlantiradi
Byudjet tushumlariga ta'siri	Qisqarish xavfi yuqori	Barqaror yoki uzoq muddatda oshadi
Fiskal xavf darajasi	Yuqori	Nisbatan past
Shaffoflik darajasi	Past	Yuqori
Nazorat qilish imkoniyati	Murakkab	Oson va aniq
Kichik biznesga ta'siri	Cheklangan	Ijobiy va samarali
Soliq bazasiga ta'siri	Sun'iy kamaytirishi mumkin	Kengaytiradi

Uzoq muddatli samaradorlik	Past	Yuqori
----------------------------	------	--------

Manba: xalqaro ilmiy tadqiqotlar (Appelt et al., 2016; Ilhamsyah et al., 2023; Sokolovska & Rainova, 2023) hamda muallif ishlanmasi asosida tuzilgan.

Mazkur jadvalda daromadga asoslangan va xarajatlarga yo'naltirilgan soliq imtiyozlari tizimlarining asosiy iqtisodiy va fiskal ko'rsatkichlar bo'yicha taqqoslamasi keltirilgan. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, daromadga asoslangan imtiyozlar asosan korxonaning mavjud foydasini kamaytirishga qaratilgan bo'lib, ular iqtisodiy faollikni oshirishda yetarli darajada rag'batlantiruvchi omil bo'la olmaydi. Natijada, bunday imtiyozlar qisqa muddatli yengillik bersa-da, uzoq muddatda byudjet tushumlarining kamayishiga va fiskal xavflarning ortishiga olib kelishi mumkin.

Xarajatlarga yo'naltirilgan soliq imtiyozlari esa bevosita iqtisodiy faoliyat bilan bog'liq bo'lib, ular korxonalarini investitsiya kiritishga, ishlab chiqarishni kengaytirishga va yangi texnologiyalarni joriy etishga undaydi. Ayniqsa, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari (R&D) uchun beriladigan soliq imtiyozlari innovatsion rivojlanishni jadallashtirishda muhim rol o'ynaydi. Bu esa iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirib, yuqori qo'shimcha qiymat yaratilishiga xizmat qiladi.

Jadval ma'lumotlari yana shuni ko'rsatadiki, xarajatlarga asoslangan imtiyozlar tizimi fiskal jihatdan ham nisbatan samarali hisoblanadi. Chunki bu turdagi imtiyozlar faqat amalga oshirilgan va hujjatlashtirilgan xarajatlar asosida taqdim etiladi, bu esa ularning maqsadli yo'naltirilganligini ta'minlaydi. Natijada, soliq imtiyozlaridan noto'g'ri foydalanish ehtimoli kamayadi va soliq ma'murchiligi samaradorligi oshadi.

Shuningdek, xarajatlarga yo'naltirilgan imtiyozlar kichik va o'rta biznes subyektlari uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ular uchun bunday imtiyozlar real moliyaviy qo'llab-quvvatlash vositasi bo'lib xizmat qiladi, chunki korxonalar o'z faoliyatini kengaytirish jarayonida qilgan xarajatlari orqali soliq yengilliklariga ega bo'ladilar. Bu esa tadbirkorlik muhitini yaxshilashga va bandlikni oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Bundan tashqari, jadvalda aks ettirilganidek, daromadga asoslangan imtiyozlar fiskal xavf darajasi yuqoriligi bilan ajralib turadi. Bu holat, ayniqsa, soliq bazasining sun'iy kamaytirilishi yoki foydani optimallashtirish orqali imtiyozlardan foydalanish holatlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Aksincha, xarajatlarga asoslangan tizimda nazorat mexanizmlari aniqroq bo'lib, davlat tomonidan ajratilgan imtiyozlarning qay darajada samarali ishlatilayotganini baholash imkoniyati yuqori bo'ladi.

Muallif pozitsiyasiga ko'ra, soliq imtiyozlari tizimini modernizatsiya qilishda ustuvor yo'nalish sifatida xarajatlarga yo'naltirilgan, natijaga asoslangan mexanizmlarni keng joriy etish zarur. Chunki aynan shu yondashuv iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, investitsion faollikni oshirish va fiskal barqarorlikni ta'minlashning eng maqbul vositasi hisoblanadi. Shu bois, daromadga asoslangan imtiyozlarni bosqichma-bosqich qisqartirib, ularning o'rniga aniq maqsadli va samaradorligi o'lchanadigan imtiyozlarni joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Appelt, S., Bajgar, M., Criscuolo, C., Galindo-Rueda, F. R&D Tax Incentives: Evidence on

- Design, Incidence and Impacts. OECD Science, Technology and Industry Policy Papers, No. 32. Paris: OECD Publishing, 2016.
2. Appelt, S., Galindo-Rueda, F., González Cabral, A., Lastres, T. Measuring R&D Tax Support: Findings from the New OECD R&D Tax Incentives Database. OECD Taxation Working Papers, 2019.
 3. OECD. Tax Incentives for Research and Development: Corporate Tax Statistics 2025. Paris: OECD Publishing, 2025.
 4. Criscuolo, C., Gal, P., Menon, C. Fiscal Incentives for R&D and Innovation in a Diverse World. Paris: OECD Publishing, 2016.
 5. IMF. Managing Tax Incentives in Developing Countries. Washington, DC: International Monetary Fund, 2024.
 6. Zee, H. H., Stotsky, J. G., Ley, E. Tax Incentives for Investment in Developing Countries. IMF Staff Papers, Vol. 49, No. 1, 2002.
 7. IMF. Income Tax Incentives for Investment. In: *Tax Law Design and Drafting*, Chapter 23. Washington, DC: International Monetary Fund, 1998.